

Katja Mihurko Poniž

Slovenke in narodno gibanje v slovenski publicistiki 19.stoletja

UDK 396(497.4)»18«:07

MIHURKO PONIŽ, Katja, dr., docent, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, katja.mihurko-poniz@guest.arnes.si

Slovenke in narodno gibanje v slovenski publicistiki 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (139), št. 1-2, str. 174–195, cit. 83

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: narodni preporod, žensko vprašanje, revija *Slovenka*

V članku je prikazano, kako je bila v publicistiki druge polovice 19. stoletja tematizirana vloga Slovenk kot podpornic narodnega gibanja. Njihovo sodelovanje je primerjano z aktivnostmi žensk iz drugih slovanskih narodov. Članek poskuša tudi odgovoriti na vprašanje, ali je bilo narodno gibanje za uresničitev feminističnih zahtev spodbudno ali je bil njihov razvoj oviran.

Avtorski izvleček

UDC 396(497.4)»18«:07

MIHURKO PONIŽ, Katja, PhD, Assistant Professor, School of Humanistic University of Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, katja.mihurko-poniz@guest.arnes.si

Slovene Women and the National Movement in Slovene Printed Mass Media in the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (139), No. 1-2, pp. 174–195, 83 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: national renaissance, women's question, *Slovenka* magazine

The essay examines the development of a discourse in Slovene newspapers and magazines on the role of women as supporters of the national renaissance. Their activities are compared with activities of women in other Slavonic nations. The author also tries to find an answer to the dilemma whether the national movement proved to be supportive of feminist claims or perhaps impeded them.

Author's Abstract

Uvod

V razpravi je predstavljeno, kako se je po marčni revoluciji v slovenskih časopisih in revijah izoblikoval diskurz o vlogi Slovenk v narodnem preporodu v drugi polovici 19. stoletja. Ženske so v tem diskurzu sprva sodelovale kot literarne ustvarjalke, šele v osemdesetih letih se pojavijo tudi kot avtorice zapisov, v katerih opozarjajo, da je razvoj naroda tesno povezan s stopnjo izobraženosti žensk, s čimer izrazijo eno izmed najbolj glasnih feminističnih zahtev 19. stoletja. Glasovi prvih Slovenk so glasovi zavednih hčera naroda, ki želijo prispevati k nacionalnemu gibanju, ženskega vprašanja se te avtorice še ne dotaknejo. Za zgodovino žensk na Slovenskem narodno gibanje predstavlja eno izmed postaj na poti v enakovrednost. S prispevki v publicističnem in literarnem diskurzu so si Slovenke (s pomočjo razgledanih rojakov, ki so žensko vprašanje prepoznali kot eno izmed ključnih svoje dobe) v obdobju, ko politično organizirano delovanje žensk ni bilo dovoljeno, utrlje pot, ki je vodila do izražanja feminističnih zahtev.¹ Vprašanje, na katerega bo pričujoči članek skušal odgovoriti, se glasi, ali je sodelovanje žensk v narodnem gibanju v drugi polovici 19. stoletja predstavljalo oviro ali spodbudo za razvoj ženskega gibanja.

¹ O vlogi Slovenk v narodnem gibanju gl. tudi naslednje razprave:

Peter Vodopivec: *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. Prispevek k zgodovini žensk v slovenskem prostoru (1848–1900)*. Zgodovina za vse, vse za zgodovino. 1994, 2, 30–44.

Stane Granda: *Ženske in revolucija 1848 na Slovenskem*. V: N. Budna Kodrič in A. Serše: *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003, 6–16.

Nataša Budna Kodrič: *Žensko gibanje na Slovenske do druge svetovne vojne*. V: N. Budna Kodrič in A. Serše, n.d., 16–27.

Nevenka Troha: *Slovensko gibanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja*. V: Budna Kodrič/Serše, n.d., 44–58.

Marta Verginella: *Od narodnih dam do emancipiranih deklet*. V: Verginella: *Ženska obrobja*. Ljubljana: Delta 2006, 115–135.

Katja Mihurko Poniž: *Nation and Gender in the Writings of Slovene Women Writers 1848–1918*. *Aspasia* 2/2008, 28–43.

Presečišča med narodnim in ženskim gibanjem pri narodih habsburške monarhije

Kot ugotavlja Lois A. West, urednica zbornika *Feminist nationalism*, »so se v preteklih desetletjih aktivistke po vsem svetu organizirale okrog ženskih in nacionalističnih zadev«. ² Toda le v izjemno redkih primerih je ta povezava nudila plodna tla za uveljavitev feminističnih zahtev ali kot je zapisala Gisela Kaplan: »Feminizem in nacionalizem sta v evropskem kontekstu skorajda vedno nezdružljivi ideloški poziciji.« ³ Edini izjemi vidi raziskovalka na Finskem in v Italiji. Poudariti je potrebno, da se ob tem niti z besedo ne dotakne presečišč med nacionalizmom in feminizmom pri slovanskih narodih. Razprave, ki bodo predstavljene, navajajo teze, ki spodbijajo navedeno trditev Gisele Kaplan. Bolgarska zgodovinarica Krassimira Daskalova opozarja v razpravi *Women, Nationalism and Nation-State in Bulgaria (1800–1940s)*, ⁴ da zgodovinarji sicer ločujejo med t.i. zahodnimi in vzhodnimi pojmovanji naroda in nacionalizma, vendar vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja niso upoštevali spola kot pomembnega dejavnika v nacionalnih zadevah, niti ne narodnih zadev kot pomembnega dejavnika pri spolnih razmerjih. Šele raziskovalke Joan W. Scott, Ann Snitow, Karen Offen in Anne Philips so v pojmovanja naroda vključile tudi spolna razmerja. Krassimira Daskalova ob preučevanju bolgarske situacije ugotavlja, da moški in ženske v narodnem preporodu niso sodelovali na enak način, kar je spoznanje, ki ga lahko apliciramo tudi na druge (slovanske) narode.

Druga polovica 19. stoletja je obdobje, ki je v zgodovini narodov, ki so bili del habsburške monarhije, zaznamovano z nemirnim političnim dogajanjem. Slovenski narod je v tej skupnosti in dobi sodil med tiste narode, ki so jih v devetnajstem stoletju imenovali kmečki narodi ali 'narodi brez zgodovine', saj njihove zgodovine niso ustvarjale velike politične osebnosti, karizmatični vladarji in osvajalski pohodi, temveč se je narodna identiteta ohranjala skozi jezik in kulturo. Vzporednice s posebno vlogo jezika, pri kateri je tvorno sodelovala tudi katoliška in/ali evangeličanska

² Po: Lois A. West: Introduction: Feminism construct Nationalism. V: L.A. West (ur.): *Feminist nationalism*. London: Routledge, 1997, xii.

³ Po: Gisela Kaplan: *Feminism and Nationalism: The European Case*. V: West, n.d., 3.

Med znanstvenimi teksti o tem vprašanju, nudijo največ izhodišč za nadaljnje raziskave naslednja dela:

Floya Anthias in Nira Yuval-Davis: *Racialized Boundaries: Race, Nation, Gender, Colour and Class and the Anti-Racist Struggle*. London: Routledge, 1992.

Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loufti (ur.): *A Biographical Dictionary of Women Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe ; 19th and 20th Centuries*. Budapest, New York: Central European University Press, 2006.

Kummari Jayawardena: *Feminism and nationalism in the Third World*. London: Zed Books, 1986.

⁴ V: Miroslav Jovanović, Slobodan Naumović: *Gender Relations in South Eastern Europe: Historical Perspectives in Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century*. Beograd, Graz: 2002, 15–38.

cerkev, je mogoče potegniti predvsem s slovanskimi narodi.⁵ Tako ni presenetljivo, da so tudi raziskave o presečiščih med narodnim in ženskim gibanjem pri drugih slovanskih narodih pokazale njuno medsebojno prepletanje.

Najbolj plodna in za druge slovanske narode zgledna je bila vključitev žensk v nacionalno gibanje na Češkem. Katherine David ugotavlja v razpravi *Czech Feminist and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy*, da so Čehinje v zadnjih štirih desetletjih 19. stoletja črpale moč za svoje emancipacijske in feministične zahteve iz identifikacije s češkim narodnim gibanjem in so na svojo narodnost gledale kot na prednost v boju za ženske pravice. Specifična situacija narodov, katerih jezik in kulturo je avstrijska oblast zatirala in preganjala, je povzročila, kakor opozarja K. David, posebne vrste solidarnost. Moški, ki so sami občutili situacijo politično podrejenih subjektov, so bolje razumeli feministične zahteve: »Češko žensko gibanje nikoli ni čutilo neke vrste sovražno nasprotno gibanje, ki je mučilo feministke drugih narodnosti. Od Čehov se je pričakovalo, da žensko gibanje podpirajo, saj imajo sami izkušnjo podrejenosti.«⁶ Ker so imeli moški malo politične moči, so v ženskah videli zaveznice in ne nasprotnice.

Podobno je opisala poljska sociologinja Anna Titkow situacijo v svoji domovini: »Okoliščine so od žensk zahtevale pogum, previdnost, predanost in junaštvo. Ker so se moški borili, bili zaprti in ubiti, so morale ženske načelovati družini, skrbeti za posel in prihodnost svojih otrok. Ženske so ščitile poljsko nacionalnost in vero, delale so v zarotništvu, organizirale skrivno učenje poljskega jezika, pospeševale razvoj kmetijstva in skrbele za pouk o zdravju na podeželju.«⁷

Tudi na Slovaškem je bilo vprašanje o vlogi žensk, kot ugotavlja Jana Cviková,⁸ v drugi polovici 19. stoletja vselej zastavljeno izključno v povezavi s slovaškim nacionalnim gibanjem in so odgovore nanj dajali moški. Kljub poudarjanju pomena žensk za narod, za pisateljice vstop v kulturno življenje, ki je tudi za Slovake predstavljalo konstitutiven in odrešilen segment narodove identitete, ni bil enostaven in samoumeven, saj se na tem področju od njih ni pričakovala umetniška ustvarjalnost in aktivnost, temveč so bile razumljene predvsem kot muze⁹ ali poustvarjalke »moške

⁵ Čeprav se v raziskavi posvečam situaciji v habsburški monarhiji, je potrebno opozoriti, da so tudi pri drugih narodih ženske svoj vstop v javno življenje zahtevale najprej kot predstavnice naroda. Gisela Bock (*Ženske v evropski zgodovini*, 2004) v tem smislu navaja Louise Otto, ki je v Nemčiji opozarjala, da so ženske prav tako konstitutiven del naroda kot moški, na Anno Mario Mozzoni, ki je v Italiji zahtevala volilno pravico za ženske kot nujen dosežek na poti k svobodi naroda. O prepletenosti med narodnim gibanjem in feminističnimi zahtevami opozarja G. Bock tudi, ko piše o ženskem gibanju na Finskem in Norveškem.

⁶ Po: Katherine David: *Czech Feminists and Nationalism in the late Habsburg Monarchy*. *Journal of women's history*, 1991, 2 (Fall), 26–45, tukaj 35.

⁷ Po: Anna Titkow: 'Let's pull down the Bastilles before they are built.' V: R. Morgan (ur.): *Sisterhood is global*. New York, Anchor Books, 560.

⁸ Jana Cviková: *Über die Entstehung des feministischen Bewusstseins in der Slowakei*. V: W. Heindl/E. Király/A. Millner: *Frauenbilder, feministische Praxis und nationales Bewusstsein in Österreich-Ungarn 1867–1918*. Tübingen/Basel, A. Francke, 2006, 187–207.

⁹ Gl. tudi: Norma L. Rudinsky: *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*. Columbus: Slavica publishers, 1991, poglavje *Woman as Inspiration*.

umetnosti«. ¹⁰ Za razmah ženske emancipacije to ni bilo dovolj, narodno gibanje ni postalo spodbuda za izražanje feminističnih zahtev ali kot ugotavlja Urška Strle: »Na Slovaško je žensko vprašanje v slabotnih nanosih prineslo od zunaj; dobrih pogojev, da bi se razvilo samo od sebe doma, ni bilo.« ¹¹

Kot »premile domorodkinje« so svoje sodobnice nagovarjali tudi hrvaški preporoditelji, njihova vloga v narodnem gibanju pa se ni razlikovala od tistih pri drugih narodih: »Obdobje preporoda na Hrvaškem je tudi čas, ko ženske vstopajo iz hišnega in družinskega kroga v javno sfero. Ženske so postale aktivne sodelavke v društvenem in kulturnem življenju, vse bolj pogosto se pojavljajo s svojimi prispevki na področju književnosti, pričnejo nastopati na gledaliških odrih in tam širiti hrvaško besedo, vneto pa sodelujejo tudi pri ostalih stremljenjih, da bi v deželi zavela razsvetljenski duh in gospodarski napredek.« ¹²

Na srbskem etničnem ozemlju v pomarčni dobi o vstopu žensk v javno življenje sploh ni govora, predlog Judite Horovic o ustanovitvi ženske organizacije je leta 1848 zavržen in šele leta 1880 ustanovijo Srbkinje pod vodstvom Arkadije Varađanina Dobrotvorno Zadrugo Srpkinja Novosatkinja, ki naj bi spodbujala udeležbo žensk v srbskem narodnem in socialnem življenju. ¹³

Maria Bucur, ¹⁴ ki je raziskala povezave med nacionalizmom in feminizmom v Romuniji, je ugotovila, da je tam nacionalizem postal trojanski konj, ki je ženskam pomagal, da so zavzele trdnjavo svojih pravic. Podobnosti s slovenskim ženskim gibanjem lahko vidimo v tem, da so tudi v Romuniji leta 1848 ženske stopile iz anonimnosti kot pesnice in pisateljice in se tako tudi sploh prvič oglasile v javnosti, vendar je šele leta 1859 Sofia Chrisoscoleu prvič pozvala Romunke, da je napočil trenutek, ko morajo nekaj storiti v dobro svojega naroda in se kritično izrazila do političnih voditeljev, ki niso ugotovili, da je potrebno tudi ženske pritegniti k sodelovanju, saj je sama dejavnost žensk videla predvsem v vzgoji patriotskih čustev. Okoli leta 1890 v romunski publicistiki ženske zahteve niso več izražene v isti sapi z narodnim vprašanjem, kar po mnenju Marie Bucur pomeni, da je pomembna vloga žensk v narodnem gibanju tedaj že bila pripoznana kot samoumevna.

Ženske so bile tudi v bolgarskem narodnem gibanju pomembne kot matere in vzgojiteljice, kot prijetne spremljevalke in tovarišice svojih mož. Skladno s tem so svojo vlogo videle predvsem v dviganju in krepitvi narodne zavesti pri predstavnicah lastnega spola in v literarnem ustvarjanju.

¹⁰ Jana Cviková (n.d., str. 194) pri tem izpostavi zanimivo misel, da žensko telo v narodnem gibanju kljub nenehnemu poudarjanju materinske vloge, sploh ni bilo tematizirano, zato je literarizirani dnevnik Elene Maróthy-Šoltésóvé, ki je prikazoval avtentično izkušnjo materinstva, pri kritiku Vajanskýju naletel na neodobravanje.

¹¹ Po: Urška Strle: »Čemu ti ženski časopisi?« Žensko vprašanje in odnos do ženske v slovaških ženskih časopisih do razpada Habsburške monarhije. Zgodovina za vse, vse za zgodovino, 2004, 2, 22–39, tukaj 38.

¹² Po: Vlatka Filipčič Maligec: Premilim domorodkinjam. Zgodovina za vse, vse za zgodovino, 2007, 2, str. 24–37, tukaj 24.

¹³ Gl. Natascha Vittorelli: Frauenbewegung um 1900. Von Triest nach Zagreb. Löcker, Dunaj, 2007, 113.

¹⁴ Maria Bucur: Between Liberal and Republican Citizenship. Feminism and Nationalism in Romania. 1880–1918. *Aspasia* 1/2007, 84–102.

Tudi Ukrajinke so bile, kot ugotavlja Martha Kichorowska Kebalo,¹⁵ v 19. stoletju, ko je bil del Ukrajine pod habsburškim in del pod ruskim imperijem, dejavne pri krepitvi narodne zavesti, kar je vodilo k radikalnim zahtevam po nacionalnih pravicah. Še posebno močno so bile z narodnim gibanjem povezane Ukrajinke v Galiciji, ki je pripadala habsburški monarhiji. Osrednja osebnost ženskega gibanja na tem področju je bila Natalia Kobrynska, ki je v svojih dejavnostih in zahtevah sledila zgledu Louise Otto¹⁶ in pripadnicam češkega narodnega gibanja.

Poudarjanje nacionalne pripadnosti na prvem in spolne pripadnosti šele na drugem mestu, je mogoče razložiti tudi z odnosom, ki so ga imele ženske organizacije do narodov, ki so živeli v različnih državah (slovensko etnično ozemlje je bilo v tem smislu privilegirano, saj je sodilo le pod habsburško monarhijo, medtem ko je denimo poljski narod živel pod vladavino treh velesil). Susan Zimmermann opozarja, da sta konec 19. in v začetku 20. stoletja obe osrednji ženski organizaciji ICW (International Council of Women) in IWSA (International Woman Suffrage Alliance) s svojo težnjo po internacionalizaciji sicer spodbujali tudi narodna gibanja, vendar so članice imele različna stališča.¹⁷ Predvsem IWSA je med leti 1906 in 1913 podpirala avtonomijo narodov v srednji in vzhodni Evropi. Nasprotno so bila stališča ICW v tem smislu mnogo bolj zadržana, saj so potlačevala mednarodne aspiracije ženskih gibanj, ki so v habsburški monarhiji svoje zahteve povezovala z nacionalnim vprašanjem. Marianne Hainisch, pionirska avstrijskega ženskega gibanja, je ostro zavračala vse zahteve feministk z neavstrijskih etničnih področij monarhije, da bi imele tudi one v ICW svoje predstavnice. Za M. Hainisch je bila ideja o predstavnicah narodov, ki niso imeli svoje države, popolnoma nesprejemljiva, zato si je na vso moč prizadevala in pri tem uporabila ves svoj vpliv, da je zaustavila te težnje.¹⁸

Publicistični in literarni diskurz o vlogi Slovenk v narodnem gibanju

V drugi polovici 19. stoletja so se Slovenke, ki so hotele spremeniti svojo družbeno vlogo, čutile bolj povezane s predstavniki svojega naroda kot s tistimi predstavnicami ženskega spola, ki niso hotele videti »narodnega vprašanja«. Vstop Slovenk v javno življenje je bil povezan s specifično situacijo slovenskega naroda, ki je narodno-politične zahteve izrazil šele leta 1848, zato so Slovenke v 19. in na začetku 20. stoletja vselej ob spolni poudarjale tudi svojo narodno pripadnost.

Pred letom 1848, kot ugotavlja Peter Vodopivec, »še pomisliti ni bilo na to, da bi [ženske in dekleta] lahko samostojno stopila iz 'družinskega kroga' ali

¹⁵ Martha Kochorowska Kebalo: Exploring Continuities and Reconciling Ruptures. Nationalism, Feminism, and the Ukrainian Women's Movement. *Aspasia* 1/2007, 36–60.

¹⁶ Gl. opombo 2.

¹⁷ Susan Zimmerman: The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics. *Journal of Women's History*, 17/2005, 2, 87–117.

¹⁸ Po: Zimmermann n.d., 99.

celo več: nastopila v javnosti«. ¹⁹ Kljub temu so že pred revolucionarnim letom narodno zavedni Slovenci vedeli, da je v narodno gibanje potrebno vključiti tudi ženske. Okoli leta 1838 je Matevž Ravnikar-Poženčan v ilirščini zapisal pesem *Slovenkam*, ²⁰ ki je danes bolj razumljiva v razlagi Alfonza Gspana: »Pesnik spodbuja ženstvo, naj se pridruži pesnikom in jim pomaga dramiti v rojaki narodno zavest. [...] Ženska sladkost bo lepo dopolnila moško poezijo, ki je trša. Njihov glas bo izpodrival vdor tujstva med nas. [...] Prerodni entuziast si torej vroče želi, naj tudi ženske sodelujejo pri pesniškem ustvarjanju in poustvarjanju, kajti v tem vidi najučinkovitejše sredstvo za narodno prebujanje«. ²¹

Z dejavnostmi, ki naj bi spodbudile narodni prerod, kot so bile družabne prireditve v čitalnicah, na taborih in narodnih veselicah, so se Slovenkam odprle možnosti sodelovanja v kulturnem življenju, ki ni bilo več omejeno na ozek krog družine in znancev.

V prelomnem letu 1848 se pojavijo publicistični zapisi, v katerih je izstop iz »ženske« anonimnosti povezan z ljubeznijo do naroda. ²² Prvo, z ženskim imenom podpisano pesem v slovenskem tisku, ²³ je navdušeno pozdravil tudi Lovro Toman, ki je svoje sonarodnjakinje najraje nagovarjal v vezani besedi. V pesmi *Edinost* jim je sporočal: »Slovenke ve drage, cvetoče dekleta,/ vsaka vas bode za dom naj uneta,/ uneta, ko hčerka Slovenije vredna/ de mati prezala in krasna in čedna/ tud najde pri vam, kar si vedno želji,/ ljubezen gorečo,/ ljubezen žarečo,/ ki v bratih krepost in pogum izbudi.« ²⁴

Podobne misli je Toman v *Novicah* izrazil tudi v pesmi *Slovenskim dekletam*, ²⁵ kjer je zapisal, da je prava ljubezen samo tista, ki združi s plamenom rodoljubja, pravi mož za Slovenko je le oni, ki »skoz in skoz čuti«, da je bil rojen samo zato, da povzdigne »Slavo« in ji je v primeru, da ji tujec pripravlja »prederzni pogin«, dati tudi svoje življenje. Kakor piše Lenard, je Toman pisal »na tako dolgovezen in bombastičen način, da gotovo ni vnel nobene Slovenke«. ²⁶

¹⁹ Po: Vodopivec n.d., 33.

²⁰ Pesem s skorajda identičnim naslovom (*Slovenkám*) najdemo tudi v slovaški književnosti. Gre za prvo pesem, v kateri so nagovorjene Slovakinke kot del naroda, poudarjena je njihova vloga pri buditvi narodne zavesti, vendar je izšla šele 1869.

²¹ Po: Alfonz Gspan: Cvetnik slovenske vezane besede. Ljubljana, Slovenska matica, 1979, 357.

²² Tudi Stane Granda opozarja na vlogo žensk v revolucionarnem letu 1848: »Slovenski narodni preporod, ki je bil še posebno intenziven v desetletjih pred revolucijo, je vedno zelo računal na ženske kot dekleta, žene in matere, ki imajo posebne obveznosti do naroda, Čeprav poznajo vsi jeziki izraz materin jezik, pa nas ob prebiranju narodnobuditeljskih spisov pretrese spoznanje, da imajo tu dekleta, žene in matere še posebne obveznosti. Svoje partnerje naj bi varovale pred potujčevanjem, otrokom naj bi vcepljale ljubezen do jezika, še posebej naj bi skrbele, da bodo otroci redno obiskovali šolo.« Po: Granda n.d., 9.

²³ O tem, ali gre dejansko tudi za avtorico navedene pesmi, razpravlja Igor Grdina v članku Fanny Haussmann, revolucija in meščanska kultura v provinci (2001). Sicer pa naslov prve pesnice pravzaprav pripada Ivani Lepušič (1807–1880). Gl. A. Gspan: Cvetnik slovenske vezane besede, 2. knjiga.

²⁴ Po: Lovro Toman: *Edinost*, Novice 1848, 20, 81.

²⁵ Po: Lovro Toman: *Slovenskim dekletam*, Novice 1848, 48, 109.

²⁶ Po: Leopold Lenart: *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda*. Maribor, Tiskarna sv. Cirila, 1921, str. 109.

Dejanski vstop ženske v diskurz o nacionalnem preporodu predstavljajo tako šele poskusi na literarnem polju, ko se najprej avtorji, nato pa tudi avtorice, dotaknejo vloge žensk v narodnem gibanju.²⁷ Leta 1849 je v *Novicah* izšla pesem Jele Tomšičeve *Prijaznost*, ob kateri je uredništvo pod črto zapisalo: »Perva poskušna verle slovenske gospodične, ktera nam s to pesmico kaže, da se je narodni duh tudi vzbudil v persih naših dragih rojakinj«. ²⁸ Naslednje leto v *Slovenski bčeli* zasledimo spominski zapis Radoslava Razlaga o domoljubki in pesnici (četudi se njena besedila niso ohranila) Lavoslavi Kersnikovi (1833–1850). Iz njegovih besed je mogoče razbrati, da je bila njena zasluga prav v vzbujanju rodoljubja: »Lavoslava je s svojimi nježnimi pesnicami u mnogoterem serdču probudila čud domoren i vsom pravom pevala: Ja sim mlada Ilirka.«²⁹

Ne le Lavoslavi, temveč vsem Slovankam, je Razlag pripisoval v *Zvezdicah* (1851), kjer je domoljubkam posvetil enajsto zvezdico, blagodejen vpliv na premalo zavedne rojake. Opozoril je, da je potrebno »krasni spol« pri narodnih težnjah bolj ceniti, saj lahko »domorodkinje« nudijo številne usluge »tužnoj vtčevinoj našoj«. Pomembne se mu zdijo pri vzgoji otrok, a tudi kot podpornice in vir navdiha za domoljube: »Jedini pogled iz očuih domorodne deve, jedina reč iz ustih slavjanske ženice zamore razplamtiti vsako mužko serdce k junaštvu, buduč da so vse njihove čuti i midli nekakvim tajnim vozetom s našimi živo skupčane. One nas vode kako angjeli, one nas obsevajo neizrekljivom čarom božanstvene miline in nam pružaju sladku nagradu vsih trudova naših.«³⁰

Leopold Lenart opozarja, da je Razlag izrazil misli, ki so jih zastopali v vseh krogih, tako cerkvenih kot med narodno mladino in utilitaristično prosveto. Prva, ki je uresničila Razlagova pričakovanja, je bila Josipina Urbančič Turnograjska (1833–1854), ki je *Slovenski bčeli* leta 1851 poslala svoje kratko prozno besedilo *Nedolžnost in sila*, na katero se je urednik Anton Janežič navdušeno odzval: »S izverstnim delom ste stopili v kolo naših pisateljev. Ne opešajte na potu nastopljenem. Bodite zvezda predhodnica in izgled našim dragim slovenskim sestricam.«³¹

Zgledu Josipine Turnograjske je sledila Milica Žvegljeva z Bleda, ki je 1852 *Slovenski bčeli* poslala pesmico, ob kateri je pripisala:

»Sprejmite tudi iz naših krajev vzbujeni glas majke Slave; dalječ u naših gorah sim za, čule mile glase Josipine, cvetice našega spola. S tako mičnimi glasovi uzbuja vse njene posestrime Slovenke za domovino, da pri vsi svoji nemogočnosti vunder nisem mogla zderžati nje uzbujajoči ljubezni odpisati! Tukaj mala poskušnja, ako jo uverstiti blagovolite, da tudi ona začuje, da nje besede niso u veter govorjene, da zaznade kakšen duh pri nas,

²⁷ Prav v prostoru avstro—ogrske monarhije pa se v 19. stoletju, še posebno v njegovi drugi polovici, pojavijo številne avtorice, ki poudarjajo, da s svojimi deli služijo narodu (Božena Nemcova in Tereza Novakova na Češkem, Marothy Šoltesova na Slovaškem, Aspazija v Latviji in Dragojila Jarnevič na Hrvaškem, če jih naštejemo le nekaj).

²⁸ Po: Novice, 1849, str. 173.

²⁹ Po: Razlag: Na uspoměnu Lavoslave Kersnikove. Slovenska bčela, 1850, str. 157. V *Novicah* (1850, str. 92) je Lovre Toman pod psevdonimom Kamnogorski objavil pesem Žaljice na grobu Lavoslave Kersnikove, kjer je zapisal: »Ti z besedom, s petjem si ganila, sine, hčere, materi neverne.«

³⁰ Po: Razlag, Zora, 1851, 157.

³¹ Po: Anton Janežič, Slovenska bčela, 1851, 64.

u 'raju Slovenije' biva! Ako ta mala poskušnja svojo pot doseže, mi boste dovolili, da u bodoče še kake večje stvarce pošljem. Živili Slaveni!«³²

Anton Janežič je pripisal, da bodo obljubljeni reči »prav radi po 'bčeli' razglasili«. Že julija je bila objavljena naslednja pesem Milice Žvegelj z zgovornim naslovom *Slovenkam*, v kateri je nagovorila svoje rojakinje z besedami:

Sestrice drage ene domovine,
Slovenske moje! težka sila vstanja;
Nevihte jezi lipa se že vklanja;
Branite jo, da treskom ne pogine.
Tud v naša persa glas ljubezni šine,
za krepko bran očestva, domovanja
iz nježnih serc navdušja kal poganja
preblagi kal ljubezni očetvine.³³

Tudi njena v naslednji številka objavljena pesem *Tožba* ima domoljubno vsebino. Ko je *Slovenska bčela* po treh letnikih zaradi pomanjkanja gradiva in naročnikov prenehala izhajati, je Milica Žvegljeva, tako kot Josipina Turnograjska objavljala v Razlagovi *Zori*. *Zora* je bil almanah, v katerem so svoje nacionalistične poglede izražali tudi Lovro Toman, Oroslav Caf, Radivoj Razlag in drugi. Razlag je, kakor že v *Bčeli*, tudi v *Zori*, nagovoril domoljubna dekleta, ki jih je opisal kot plavajoče genije Slave, ki »bez prestanka lete simo tamo, da produde bratju srodnu k živobitju, da utese detcu nevoljno u mukah težkih, mučenike u temnicah temnih, da okrepe trudne ruke, koje zidju slavo hrame, kuju rude znanja, koje sejaju drobna semenca po širokom Slave svetu«. ³⁴ Razlag je tudi poudaril, da je poslanstvo domoljubk uresničevanje svete naloge, ki jo imajo kot slovanske hčere. Kot »domorodkinje« je Razlag imenoval Leopoldino (Lavoslavo) Kersnikovo, Josipino Turnograjsko, Antonijo Oblak³⁵ in Ljudmilo Gomilšak³⁶.

Ko je tudi *Zora* leta 1853 prenehala izhajati, zasledimo v naslednjem desetletju besedila o vlogi ženske v družbi skorajda le še v katoliških knjigah in revijah, kar seveda pomeni, da ženske nagovarjajo predvsem kot družini predane matere in zakonske žene, prispevkov k diskurzu o vlogi ženske v nacionalnem gibanju v navedenem obdobju ne zasledimo. Šele v začetku šestdesetih let odkrijemo spet ženski prispevek, izpoved Luize Pesjak o domovinski ljubezni, ki jo je kot svojo prvo slovensko pesem objavila leta 1864 v *Novicah* z naslovom *Kaj ljubim?* Pesnica zaključi z besedami: »Ljubim Sloven'jo, ji roko podam,/ Bog jo potrdi, in živi jo nam.«³⁷ Njen prispevek je bil pozdravljen z besedami: »Dobro došla pesnica mila! Prosimo večkrat kaj.«³⁸

³² M. Žvegelj, *Slovenska bčela*, 1852, str. 80.

³³ Po: Milica Žvegelj: *Slovenkam*, *Slovenska bčela* 1852, 216.

³⁴ Po: Lenard 1921, 128.

³⁵ Antonija Oblak je neko svojo povestico leta 1851 poslala Slovenski bčeli, saj ji uredništvo odgovarja, da so jo sprejeli, vendar je kasneje niso objavili.

³⁶ Ljudmila Gomilšak s Štajerske je v Slovenski bčeli objavila 1851 (str. 120–121) objavila povest Slavjanska srčnost.

³⁷ Luiza Pesjak: *Kar ljubim?* *Novice*, 1864, 170.

³⁸ Prav tam.

Že v naslednji številki *Novic* je Luiza Pesjak objavila *Odprto pismo slovenskim materam*, v katerem je poudarila, kako pomemben je slovenski jezik:

»Dobro veste, ljube domorodkinje, da ste zvezane s tem jezikom, posebno pa čutite trdno to vez v tuji deželi, kjer vam gotovo neizmerna radost v srcu zaigra, kadar se Vam nenadoma oglasi sladka beseda mile nam domovine.

Vtisnite si torej v srce ta resni opomin ene zmed vas, kateri je bil ljubi domači jezik vedno sladak, ktera pa lepoto in milino njegovo še le zdaj pozná, ko se ga uči; -- ljubite in gojite ta jezik, ki je vednega lika in goreče ljubezni visoko vreden; saj čislate same sebe čislaje jezik predrage svoje domovine.« (Pesjak 1864: 176)

Luiza Pesjak je bila v šestdesetih letih 19. stoletja³⁹ edina avtorica, ki je objavljala v *Novicah* in *Slovenskem glasniku* svojo prozo in poezijo (v veliki večini z domoljubno tematiko). V omenjenem desetletju je Slovenke v javno življenje vabil tudi Bleiweis, ki je, kakor piše Peter Vodopivec, »svoje navdušenje nad 'krasnim vencem gospa in gospodičen«, ki se je 'obdan od gospodov različnih stanov', udeležil čitalniške 'besede', omenil že v poročilu o prvi prireditvi ljubljanske čitalnice novembra 1861, nato pa ta 'krasni venec' in žensko sodelovanje slavil in beležil tudi vsa naslednja leta.«⁴⁰

Čeprav njihovo sodelovanje najverjetneje ni presegalo diletantizma, je pomenilo, kakor še piše Vodopivec, »korak na njihovi poti iz ozkega družinskega kroga zasebnosti in anonimnosti v javnost«, s čimer so postale »v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja pomembna narodna ustanova in nepogrešljivi del slovenskega narodnega življenja«.⁴¹

Vendar pri sodobnikih rodoljubne Slovenke niso bile deležne le pohvale. Fran Levec je v pesmi *Nekterim Slovenkam*⁴² podvomil v njihovo lojalnost domovini, saj lepšanje obleke z narodnimi trakovi, sokolovo pero zataknilo za klobuk, tribarvni trak na prsih in petje slovenskih pesmi v čitalnici, po njegovem prepričanju ne izpričujejo prave ljubezni do domovine. Edini pravi dokaz, da je Slovenka prava hči domovine je bilo za Levca to, da se ne poroči z nemškutarjem, temveč z zavednim Slovencem.

Leta 1871 je Radoslav Razlag v ljubljanski čitalnici pripravil predavanje *O samostalnosti ženskega spola*, v katerem je poudaril vlogo Slovenk v narodnem gibanju:

Da je ženski krasni spol velik faktor v narodnem življenji, je nedvojbeno in da se v prihodnje vsi deležniki razumno, odločno in stanovito morajo poprijeti delovanja na dušno in gmotno ali materialne srečo naroda, je jasno kot beli dan; torej izvolite potršno poslušati nazore moje o samostalnosti rodoljubnih Slavjank, kakor jo po zdravi pameti zahteva značak nepokvarjenega naroda in zahtevi prihodnosti po popolnoma naravskem razvoji.⁴³

³⁹ V *Slovenskem glasniku* je Luiza Pesjak objavila naslednja besedila:

Aforizmi, 1864, 293–294; Dragotin, 1864, 327–333; Spomlad je tukaj, 1865, 97; Roža jerihonska, 1867, 1.

⁴⁰ Vodopivec, n.d., 35.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Slovenski glasnik, 1867, str. 289.

⁴³ Po: R. Razlag: O ženski samostalnosti, Novice, 1871, 116.

Na koncu svojega predavanja je Razlag svetoval še, da naj »domorodkinje slovensko nježno občutljivost združijo z ameriansko praktičnostjo in rojena bode zedinjena srečna Slovenija.«⁴⁴

Tudi v *Zori*, ki jo je med leti 1873–1878 v Mariboru izdajal Janko Pajk, bremo o vlogi žensk v narodnem gibanju. Kot napreden avtor se je v tem pogledu razkril sam izdajatelj in urednik, ki je v članku Odgovor prijatelju R-u. (verjetno se zdi, da je s tem mislil na Razlaga), zapisal:

Naše mnenje o duševnej vzreji in vzgojitvi našega ženskega spola je to: da je ona v zvezi in odvisna od vsega našega narodnega razvoja. Ako bode se družtveni naš život v narodnem oziru poboljšal, tedaj se bode z njim tudi naše ženstvo v istem oziru iz sedanjega stanja izklopalo. Ali žen ne smemo dotlé za njih nenarodne prestopke in nemarnosti odgovornih delati, dokler smo mi možki sami tako slabi v dejanskem izvrševanju narodnih dolžnostij. Sploh je po mojem sodu slovensko ženstvo bolje, nego bi v sedanjih časih lahko bilo, ker je hvala Bogu, v ženstvu čutnost in prirodnost večja, nego v moštvu. Kadar bode naše moštvo v očitem življenju: glede na narodno vedenje, gledé na upotrebljavanje narodnega jezika, gledé na dejansko podpiranja narodnih naprav in ustanov marnéje, kadar z eno besedo rekoč, mi možki svojo narodno zadačo v resnici začnemo izvrševati, tedaj stoprv smemo upati, da bode i naše rodbinsko življenje in z njim naše ženstvo bolj narodno.⁴⁵

Leta 1881 zasledimo tudi v *Kresu*, reviji, ki jo je v Celovcu urejal dr. Jakob Sket, prvi članek, v katerem je govora o ženskah. Anonimni avtor se je skril za psevdonim Dr. Ahasverus in svoj prispevek naslovil *Beseda o našem ženstvu*. Že v prvem odstavku ugotavlja, da se »ženskemu vprašanju« Slovinci premalo posvečajo, čeprav je v »brez dvombe v najožjej zvezi z motorjem moderne civilisacije in našega napredka«.⁴⁶ Ahasverus poveže problem pomanjkanja narodne zavesti z neprimerno vzgojo in izobraževanjem, zaradi katerih Slovenci in Slovenke ne govorijo v maternem jeziku. Pri tem odgovornost ne leži le na plečih mater, temveč bi po Ahasverovem prepričanju morali tudi narodni možje poskrbeti za ustanovitev izobraževalnega zavoda za dekleta, kjer bi bil učni jezik slovenščina. V tem duhu izobražena dekleta bi kasneje kot žene izpolnile svoje narodno poslanstvo: »Navadno se sicer pravi, da so ženske vselej takšne, kakoršne jih možki storijo ali hočejo, a jaz sem vendar mnogostransko opazoval, da pri vseh kulturnih narodih ženstvo mnogo več na moštvo upliva nego obratno; ženska prosveta najboljše pospešuje in določuje občo narodno prosveto. Merilo kulturnega napredka vsekerega naroda nam more biti naobražni razvitek njegovega ženstva.«⁴⁷

V *Ljubljanskem zvonu* je o ženskem vprašanju prvi pisal Fran Celestin, ki se je med svojim bivanjem v Rusiji seznanil s feminističnimi zahtevami in tudi sam spoznal, da gre za aktualen problem, ki ga »pameten človek ne more tajiti«⁴⁸. Tudi Celestin žensko vprašanje postavi v kontekst narodnega gibanja, saj pravi, da »se kultura more meriti tudi po stanji ženstva«, iz česar sledi »važno vprašanje, kako

⁴⁴ Prav tam, 118.

⁴⁵ Po: Janko Pajk: Odgovor prijatelju R-u. *Zora*, 1875, 122.

⁴⁶ Dr. Ahasverus: *Beseda o našem ženstvu*. *Kres*, 1881, 274.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Po: Fran Celestin: *Žensko vprašanje*. *Ljubljanski zvon*, 1884, str. 89–92, 161–165, tukaj 89.

je sedaj to stanje in kakó bi se moralo razvijati dalje, da bo zdravo in kulturno«. Celestin nato ugotavlja:

»Reklo bi se pa lahko, da smo mi tako mal narod in tako odvisen od tujega razvitka, da mi ne moremo ravnati razvijanja svojega ženstva in da se bode razvijalo kakor pri sosednih, naprednejših narodih, naj mislimo, govorimo ali pišemo o tem, kar hočemo. Gotovo je nekaj resnice v tej nesamostalnosti, ali zato se nikakor ne smemo odreči pravice in zanemarjati dolžnost, da po mogočnosti vplivamo na tečaj ženskega razvitja, da bode narodnemu življenju koristno, ne pa škodljivo.«⁴⁹

Za narodov razvoj je po Celestinovem prepričanju potrebno realno žensko domoljubje, ki se razlikuje od abstraktnega, ki ga je »še veliko preveč«. Realno domoljubje bi zmanjšalo ali popolnoma odpravilo duhovni jez, ki je med spoloma. Kot dober zgled za svojo trditev Celestin opiše rusko društveno življenje, kjer moški in ženske živahno razpravljajo »okoli mize, na kateri šumi samovár« in predlaga: »Delajmo torej počasi, da si razvijemo ženstvo v mogočno podporo narodnemu življenju. In te podpore v težavni borbi gotovo potrebujemo. [...] Potreben je jasen, prost, pa vender ne preozek program narodnega delovanja, obsežajoč napredek vsega naroda.«⁵⁰

Morda je prav Celestinov prispevek vzpodbudil Franjo Robidovec, da je napisala članek *Beseda o ženstvu*, ki je bil objavljen v *Ljubljanskem zvonu* leta 1884. Njeni pogledi na emancipacijo so konzervativni, saj se sprašuje: »Kaj je najduhovitejša pisateljica, ako jo stavimo vzpored bodi si tudi préprosti kmetici, ki je porodila narodu imenitnega možá?« Za Franjo Robidovec je najvišje poslanstvo ženske, da služi narodu: »Učila naj bi se takisto ženska, da žrtvuje njene želje, kakor tudi soproga in sina, domovini v prospeh, potem se povzdigne naš narod in si pridobode veljavo in čast med drugimi narodi. Naj bi se namesto v obilih nepotrebnih stvareh poučevale vsaj časih ženske v tem: kako naj jim rabita um in srce na korist domovini, človeštvu!«⁵¹

Istega leta se tudi Pavlina Pajk v svojem obširnem prispevku *Nekaj besedic o ženskem vprašanju* (1884) bežno dotakne vloge ženske v narodu,⁵² ko piše o tem, da so bile pri izobraženih in krščanskih narodih ženske spoštovane in ljubljene in poudari posledice drugačnega odnosa do žensk: »Zató pa tudi ni pri narodih in človeških plemenih, kjer je ženska izključena od društvenega gibanja ter jo pusté rasti v nevednosti o društvenih in domovinskih stvaréh, napredek, pravi narodni in državni napredek mogoč. Taki narodi so obsojeni k poginu in sužnosti.«⁵³

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam, 164.

⁵¹ Franja Robidovec: *Beseda o ženstvu*. Ljubljanski zvon, 1884, 232–236, tukaj 236.

⁵² Pavlina Pajk se tej temi posveča že v svojih zgodnejših zapisih. V Zori je že leta 1875 poudarila svojo narodno zavest: »Moja največja čast in slast, moj pravi ponos in uzor mojih mladostnih sanj [je]: biti do slednjega svojega vzdihljaja vredna hčerka matke Slovenije, ktera me je izbrala za svojo. (Pajk 1876: 5)

⁵³ Pavlina Pajk: *Nekoliko besedic k ženskemu vprašanju*. Kres, 1884, str. 457–463, 507–511, tukaj 458.

V devetdesetih letih je problem vključitve žensk v narodno gibanje še vedno predmet razprav v javnosti. V *Vesni* se je leta 1892 problema dotaknil A. E. (Janko Vencajz) v članku *Naše narodno ženstvo*. Ugotavljal je, da je v zadnjem desetletju 19. stoletja nastopila druga doba naraščaja slovenske inteligence, vendar »še nimamo pravega narodnega ženstva, vsaj v zadostni meri ne«. Razlogi za to naj bi se skrivali v tem, da je bila »skrb višje vzgoje narodnega ženstva« pozabljena, čeprav bi morali, kot meni avtor članka, »ravno za žensko zahtevati, da je boljše vzgojena, ker je njen prvi posel, da zopet vzgaja deco«. Pri tem igra pomembno vlogo izobraževanje, kajti dobro vzgojeno ženstvo pomeni »svež element za vso narodno družbo«. Presenetljiva je avtorjeva teza, da je pomembno sredstvo pri narodnem razvoju ženska naivnost, ki združena z rodoljubjem moške še bolj žene k napredku. Vencajz poveže zahteve po okrepitvi rodoljubnih čustev pri Slovenkah z možnostmi za njihovo izobraževanje: »Žalibog, nedostaje nam danes dobrih višjih ženskih učilišč in ž njimi tudi vseh dobrih posledic. Velik del našega ženstva je površno nemški izolikan – in ta naj postane steber krepkemu narodnemu življu? Taka ženska naj vzredi našemu narodu odločne in dobre sinove? – Nikdar! Da imamo dovolj dobro narodnega ženstva, izginile bi vrste neodločnih rodoljubov, narodnih oportunistov in konečno i one odpadnikov«. ⁵⁴

Avtor članka zato poziva k ustanovitvi ženskega društva, v katerem »bi se pojavljajo naše dobro in narodno vzgojeno ženstvo«. Enak predlog poda avtor tudi v članku z naslovom *Ženstvo po naših mestih in trgih* (1892), kjer spet poudari, da je potrebno ustanoviti društvo, ki si bo za cilj zadalo ustanovitev višjih dekliških učilišč in razširjanje prave narodne vzgoje tudi v najboljših krogih, saj slovenske meščanke še vedno niso dovolj zavedne, s čimer so slab vzgled svojim hčeram. Slovenska mladenka vse prevečkrat po avtorjevem prepričanju naleti na slabe zglede:

Čez čas pošljejo jo stariši v stolnico na zimo, da si ogleda tamošnje življenje. Njeni znanci uvedo jo tam v narodno čitalnico, kjer sliši često imenitne gospe in gospode celó v *središči narodnih krogov* kramljati v sladki tujščini.

Na cesti opaža isto. Kopica dam, katere so jej pokazali v čitalnici, pogovarja se s polnim glasom sredi ceste istotako zopet v najlepši tujščini. Dá, vse je tako, kot kje v sredi tujine! *Taka žena* hoče postati tudi naša mladenka v svojem trgu – in tudi postane! Ona šteje med narodno ženstvo, vzgaja svoje otroke – vse v blaženi, miljeni tujščini! ⁵⁵

Ko je *Vesna* leta 1894 prenehala izhajati, je članke o »ženskem vprašanju« začel objavljati *Slovanski svet*. Roščin ⁵⁶ se je v letniku 1894 odzval na mizogine izjave Antona Mahniča, ki jih je slednji objavljajl v *Rimskem katoliku*. V letniku 1895 je v nadaljevanjih izhajal prispevek *Slovenska žena*, ki ga je Marija Skrinjar podpisala kot Zmagoslava. Medtem ko se Roščin tudi v seriji člankov *Žensko vprašanje* v letniku 1894 nacionalne pripadnosti sploh ne dotakne, jo Zmagoslava izpostavi že na začetku:

⁵⁴ A. E.. Naše narodno ženstvo. *Vesna*, 1892, 104–105, vsi citati str. 105.

⁵⁵ A.E.: Ženstvo po naših mestih in trgih. *Vesna*, 1892, 178–179, tukaj 179.

⁵⁶ Za ta psevdonim se je skril Andrej Gaberšček.

Mnogo se je uže pisalo o ženskem vprašanju, tudi Slovenci začeli so se nekoliko bolj zanimati za ženo. To je res prav, saj če kateri narod potrebuje izobražene žene, je gotovo ubogi naš narod najbolj potrebuje. Jako redko imamo mi Slovenci žene, katere smemo nazivati naše. Dokler je v domači vasi je naša, ali hitro ko pride med tuje ljudi, izgubljena je za nas. Sramovati se začne svoje govorice, in ako dobi še moža tuje narodnosti, zaman je, opominjati jo, da je Slovenka, in po njenih žilah se pretaka slovenska kri. Ostane izgubljena za nas ona in njena deca. Tako izgubimo vsako leto na stotine naših žen. Izgubimo jih, ker se nihče ni brigal za nje, ker jih ni nihče učil ljubiti domovino svojo.⁵⁷

Zmagoslava ugotavlja, da ne drži splošno prepričanje, da je to značilno le za preprosta dekleta in srednji stan, saj se tudi v boljših družinah sramujejo govoriti slovensko. V nadaljevanju avtorica še poglobi vizijo ženitne strategije, ki bi pripievala k narodnemu razvoju:⁵⁸

Mož in žena, oba morata napredovati v omiki, da je popolna omika. Zato pa izmed naših akademikov, završivših svoje studije, vzame malokateri Slovenko za ženo, in samo iz tega vzroka, ker so jim Slovenke premalo izobražene. Koliko in kakošno razumništvo bi imeli Slovenci, ako bi vsak, po završenih studijah, vzel za ženo Slovenko ter zahteval, da v družinskem krogu se govori jedino slovenski, njegova deca naj se vzgojuje jedino v slovenskem duhu. Imeli bi ne samo razumništvo, marveč može, veleume, učenjake, s kakoršnjimi se ponašajo drugi narodi.⁵⁹

Tudi ko piše o nujnosti ženskega izobraževanja, ki ga utemeljuje z materinsko vlogo, Zmagoslava ohranja dikcijo, ki je značilna za diskurz o narodnosti. Krepost mora biti pri ženski za avtorico vselej povezana z ljubeznijo do domovine, zgled, h kateremu naj rodoljubke težijo, je »krepostna, zavedna Slovenka«. Veliko nevarnost predstavlja po njenem prepričanju mesto (omenjen je Trst):⁶⁰ »Tudi v narodnem pogledu imamo ogromno škodo; malokatero naših deklet, ako je več časa v mestu, ostane zvesta hči domovini. Malone vsaka se potujči ter vzgaja slovenske 'renegade', kateri delajo sramoto nam samim in skupnej domovini ali očetnjavi.«⁶¹

Anonimni avtor je krivdo za narodnostno mešane zakone pripisal predvsem moškim:

Vendar, da toliko naših narodnjakinj ostane brez mož, temu krivi so pa tudi naši narodnjaki. Ne le, da se jih nekaj ne mara ženiti iz raznih vzrokov, jemlje mnogo naših in sicer odličnih narodnjakov v zakon tujke, na pr. Nemke, Italijanke, nemškutarice in celo – Bog jim odpusti! – židovke. Tega nam je še potreba, nam, ki imamo na izbiro krasnih in pridnih

⁵⁷ Zmagoslava [=Marija Skrinjar]: Slovenska žena. Slovanski svet, 1895, str. 73–74; 218–219; 313–314, 340–341, tukaj 73.

⁵⁸ V skrbi za čistost nacionalne skupnosti je celo kasnejši odpadnik od slovenskega »narodnega telesa« nemškutarski Dragotin/Karl Dežman/Deschmann leta 1861 ob prihodu na dunajski južni kolodvor, kjer so zavedni Slovenci pričakali svoje poslance v deželnem zboru, v govoru »rotil slovenske akademike, naj si jemljó edino pristne Slovenke v zakon«. Po: Damir Globočnik: 12 jeznih mož, str. 37.

⁵⁹ Zmagoslava, n.d. 73.

⁶⁰ Marta Verginella navaja razloge za nezaželenost narodnostno mešanih zakonov v tržaškem prostoru: »V procesu zamišljanja nacionalne skupnosti se je javno sklicevanje na čast naroda začelo prepletati s tradicionalno govorico časti, po kateri je bil moški odgovoren za sloves družine in skupine, ki ji je pripadal, ženska pa je nosila odgovornost za čistost krvi.« Po: Verginella, n.d., 74.

⁶¹ N.d. 340.

slovenskih deklet. V tem ne kažejo naši narodnjaki posebne modrosti, akoravno sicer radi hvalijo, da mislijo, čutijo in delujejo narodno. Da to ravnanje ni narodno, vidi se predvsem iz tega, da otroci teh zakonov so v vseh slučajih isti narodnosti, ko je bila mati; in tako se pogubi mnogo slovenske krvi med tujimi narodi. Škoda za njo. Druga nesreča je pa tudi ta, da se one naše devojke, ki bi imele osrečiti naše narodnjake, pomože s tujci, in otroci teh so pa zopet tujci. Tako je zguba na dve strani. Da bi Bog potipal te naše s tujkami oženjene narodnjake z debelim prstom vsaj tedaj, kadar bodo zopet vdovci!⁶²

Prav tako je Slovenke skušala prepričati, da si izberejo moža iz svojega naroda v svojem prispevku Marica Strnad, ki se je skrila za kratico – oba:

Kateri narod pa se more ponašati s tako krepostnimi ženami kakor baš slovenski? Torej »Svoji k svojim!« To geslo pa ne velja samo za naše brate, ampak i za vas Slovenke! Ljubiti sovražnika je sicer prê najplemeniteje delo, a kedar pride katera na vrsto, da se vpreže v zakonski jarem, naj si rajši voli za par slovenskega korenjaka, v kolikor jej dopušča njena svoboda. Slovensko dekle se tukaj ne more toliko zagrešiti, ker snubijo možaki, ne ženske. Vendar zadene i njo lep del odgovornosti. Sploh pa se često zgodi, da je volja »dobra a meso slabo«, vzlic temu pa poskušajmo združenimi močmi ravnati se po besedah naslednje kitice: »Le tebi bom zvesta,/ predragi moj dom,/ a tujcu nevesta/ nikoli ne bom.«⁶³

Da je napačna vzgoja kriva za mlačnost v narodnostnih opredelitvah, je menila tudi Ljudmila Roblek, ki se je skrila za psevdonim Mokronoška. Vendar krivde ni videla pri ženskah, temveč pri moških, ki jim je jasno povedala: »Vi moški ste krivi, da je ženstvo zaostalo na to stran. Zakaj govorite vedno nemški z ženo in deco? Zakaj jim dajete le nemške knjige v roke, zakaj jih ne vodite na narodne veselice?«⁶⁴

Ljudmila Roblek ni bila edina, ki je krivila tudi moški spol. O tem priča anonimni članek, ki ga je glede na naslov *Naša krivda!* najverjetneje napisal avtor. V članku naniza vzroke za to, da so ženske premalo narodno zavedne (slaba izobrazba, pouk v tujem jeziku in duhu, ki potujči, tuja literatura) in zaključí: »Trebpa pa je, da pred vsem mi možje izpoznamo svojo krivdo in jo po možnosti popravimo, da mi samo povsod in vsekdar pospešujemo narodnostno delovanje med ženstvom.«⁶⁵

Prav tako je menila tudi Marica Nadlišek, ki je kot zgled postavila ruske in italijanske moške, ki prosti čas preživljajo v krogu družine in opozorila na posedanje Slovencev po gostilnah: »Kako delajo pa možje izmed slovenske inteligencije, to veste takó, kakor jaz, in Vi ste že sami čestokrat obžalovali Slovence za to slabost, ki nikakor ni takó malega pomena, kakor bi kdo mislil. Če nimajo inteligentnega, razumnega, narodnega ženstva, če niso otroci vzgojeni narodno, tega so krivi prav možje in nihče drug.«⁶⁶ Pritrdil ji je avtor, ki se je skríl za šifro Z 3+2: »Gospodična Marica ima čisto prav, ako v svojem zadnjem pismu naš možki svet graja v tem obziru. Ne mogli bi jej in ne smeli bi jej zameriti, ako bi nas bila tudi ostreje prijela.«*

⁶² Po: Ženska vzgoja. Kmečke in rokodelske novice, 1896, str. 206–208, tukaj 208.

⁶³ –oba: Svoji k svojim! Slovanski svet 1896, št. 1, str. 7–8, tukaj 8.

⁶⁴ Po: Mokronoška [=Ljudmila Roblek]: Z Dolenjskega, koncem avgusta. Slovanski svet, 1895, str. 322.

⁶⁵ Anon.: Naša krivda! Slovanski svet, 1895, 313.

⁶⁶ Marica [=Marica Nadlišek]: Ženstvo. Slovanski svet, 1895, str. 377.

* Z 3+2: gospodu Gymaekophilu v odgovor. Slovanski svet, 1895, št. 4, str. 385–386.

Tudi avtorica, ki se je podpisala kot Tugomira in je sicer pisala o ženski lepoti, je povezala obravnavano temo z narodno pripadnostjo, saj resnična lepota po njenem ne izvira iz tistega, kar je ženski podarila narava, temveč iz pridobljenih kreposti: »Ženska, ki je zaljubljena v krasoto svojo in svoje obleke, pusti v nemar vse, kar je vzvišeno nad vsakdanje življenje. Če prisostvuje narodni veselici, ne misli na prvotni namen, ampak samo na svojo zabavo in še bolj na učinek, ki ga napravi s svojo osebo, ali pa se jej vsaj zdi, da ga napravi. Pravi Slovenki je največja potreba in največe veselje, da zadosti dolžnostim, ki jih ima do svojega naroda.«⁶⁷

Na prelomu stoletja postane narodnostna pripadnost Slovenk pogosta tema člankov v reviji *Slovenka* (1897–1902). *Slovenka* je bila ustanovljena v Trstu, kjer je bilo, kot piše Nevenka Troha, »žensko vprašanje med tamkajšnjimi Slovenci sprva razumljeno zlasti kot vprašanje vključitve žensk v narodno gibanje« (Troha 2003: 45). Raziskovalka opozarja, da so se konec osemdesetih let 19. stoletja v časopisu *Edinost* začele oglašati ženske, ki so »poudarjale zlasti narodnostno vprašanje« in omenja članek Marice Nadlišek *Narodno ženstvo* iz leta 1888, v katerem je zapisala, da ima slovenski narod nesrečo, ker nima dovolj narodnih žena. Zato avtorica nagovarja ženske, da naj pomagajo narodu s tem, da govorijo doma slovensko in s tem vplivajo na otroke in može, da postanejo narodno zavedni.

Že naslov revije je poudaril nacionalno pripadnost (v tem obdobju so imele v drugih deželah ženske revije naslove, ki so poudarjali le spolno, ne pa tudi nacionalno pripadnost),⁶⁸ v podnaslovu pa je revija označena kot »glasilo slovenskega ženstva«. V tem smislu je *Slovenko* najavil tudi *Slovanski svet*:

Slovenka se bode imenoval list, ki kot samostalna priloga »Edinosti« začne z novim letom izhajati v Trstu. Slovenske rodoljubke same bodo vodile novo, prvo glasilo za ženske na Slovenskem. Velike težave bodo pri tem izdanju, more biti da pa agilnost in energija malega števila slovenskih naobraženih rodoljubk zmaga in doseže več, nego se možkim omkancem hoče posrečiti pri raznih žurnalističnih in literarnih podjetjih.⁶⁹

Na prvi strani uvodne številke je bila objavljena pesem Ivana Trinka Zamejskega *Slovenka*, v kateri je kot prvi dolžnosti vsake Slovenke opredelil najprej slavljenje Boga, nato pa naroda, za katerega goreče trepeče srce vsake prave Slovenke. Njena ljubezen se uresničuje po Trinkovih besedah, s petjem slovenskih pesmi, pripovedovanjem zgodb o junakih iz slovenske zgodovine otrokom ter učenju ljubezni do domovine in slovenskega jezika. Do tujcev bo prava hči »majke Slave« vedno odločna:

In kedar tujec pride mi pred vrata
Ponujat mi česti, veselja, zlata,
Da le svoj narod zatajim, nikoli
Te neprenosne boli
Ne prouzročim dragi majki Slavi.
Probode naj me prej, naj me obglavi.
[...] Slovesen je naš dan. Pozor, sestrice!

⁶⁷ Tugomira: Lepa žena. *Slovanski svet*, 1895, str. 314–315, tukaj 315.

⁶⁸ Na Poljskem je med leti 1895–97 izhajala revija *Ster* (Krmilo), na Slovaškem *Dennica* (Danica, 1898–1914), na Češkem *Ženský svět* (Ženski svet 1897–1944).

⁶⁹ *Slovanski svet*, 1896, str. 192.

Povzdignimo desnice;
 Po širni domovini naj razlega
 Iz src kipečih se prisega,
 Da vse mladicev deve vse in ženke
 Do konca dni ostanemo Slovenke!

Tudi urednica Marica Nadlišek je v uvodniku poudarjala predvsem pomen revije za krepitev narodne zavesti. Svojim rojakinjam je napisala: »Možje, da, naši možje so se že čestokrat izkazali z idealno, požrtvovalno ljubeznijo do naroda, delujejo in bojujejo se še, žrtvujejo časa in imetja ali žal. Da je bil, je in bode ves njihov trud zastonj, ako si ne pridobi tudi ženstva za svoje ideje.«

Slovenski rodoljubi so pozdravili izdajanje revije, katere osrednji namen je bil vzgajati Slovenke k ljubezni do domovine. A tudi iz pisma neimenovane rodoljubke, ki ga Marica Nadlišek navaja v uvodniku, je razvidno, da so tudi skoraj na prelomu stoletja, ko je bilo žensko vprašanje že predmet vsakodnevnih razprav, napredne Slovenke kot glavni razlog za pojavljanje v javnosti, razumele svojo podporno vlogo v narodnem gibanju: »Imenitno nalogo buditi, kazati na lepoto našega jezika, vzbujati veselje do domačih pisateljev in pisateljic, dramiti zaspanke, vrtjati mlačneže to bodi 'Slovenki' namen. Zatorej pozdravljen bodi prvi ženski slovenski list, dobro nam došel!«

Že v naslednji, drugi številki, je urednica lahko objavila prva navdušena pisma, ki razkrivajo, da so tudi bralke sprejele *Slovenko* kot spodbudo v narodnostnem boju. Bralka, ki se je podpisala kot bivša Primorka, je vzpodbudno zapisala: »Slovenka pa bodi neutrudljiva napredovalka za našo narodno stvar!« Podobno je svoje pismo zaključila tudi Olga: »Le pogumno naprej tedaj vedno višje in višje v proslavo mile naše domovine ter v blažilo in omiko vseh zvestih Slovenk!«

Podobne misli je o listu zapisala tudi Sava (Marija Adamič) in dodala še stavek, s katerim je napovedala ženske teme: »Da, drage rodoljubke na nas je, da si ga ustvarimo po svoji volji, po svojem ukusu – da si ga ustvarimo sebi v čast in v ponos svojemu rodu.«⁷⁰ Druga številka *Slovenke* je prinesla tudi daljše Roščinovo razmišljanje.⁷¹ Najprej je poudaril »da slovenska narodna ideja brez zavednega narodnega ženstva rano ali pozno propade«, nato pa postavil zanimivo trditev, da Slovenk k narodni zavednosti niso napeljali moški, da jim niso »oni ponudili truditi se vkupnimi, zjedinjenimi silami, da se reši slovenstvo, da se ozdravi človeštvo«, temveč je slovensko ženstvo zbudila ljubezen do domovine. Z naslednjimi besedami se je Roščin razkril kot pravi feminist:

Treba je bilo dati ženski le priložnosti in dokazala nam je blistateljno, da ni kakšnega posebnega možkega ali ženskega uma, nego je le občečloveški um, kateri je dal pravični Stvarnik v jednakej meri vsem, katere je ustvaril po svojej podobi, naj si bodo jednega ali drugega spola. Ako se v tem nismo mogli prepričati prej, krivi smo bili sami. Možki so iznašli reči, ki nas morajo poraziti; no do proste resnice do proste pravičnosti, videti v ženskej bitje enakopravno u njimi, v svojej celoti niso še došli. Seveda, tudi grajščaki cele vekove niso mogli umeti, da so njih robovi ravno taki ljudje, kakor oni. Egoizem ni

⁷⁰ Sava: Slovenka. Slovenka, 1897, št. 2, str. 1.

⁷¹ Gl. opombo 56.

šala! Kako prijetno, kako udobno je imeti *sužnje*, no – kako uničuje to človeka, ne roba, no gospoda!

No nadejajmo se, da se ne najde več človeka, ki bi se osmelil terjati prejšnje stanje za slovensko žensko.⁷²

Izhajanje *Slovenke* je k premišljevanju o vlogi žensk v narodnem gibanju privedlo tudi rodoljubko Milko, ki se je udarno obrnila na Slovenke v članku *Rodoljubje in naše ženstvo* (1897): »Slovenka! bodi mati ali žena, hči ali sestra, kaži svoje rodoljubje vselej in povsod, a kaži je dejanski. Delaj za rod, katerega je sam večni Bog odločil, posadivši te med Slovence, a deluj zdravo, premišljeno, mirno.«⁷³ V vezani besedi je podobne misli izrazila Mirka (Ljudmila Poljanec) v pesmi *Sestram*:

Sodelujmo sestre drage
Za »Slovenko« mlado dete;
Sodelujmo marno za njo
Vse, ki smo Slovenke vnete.

Ljubav za »Slovenko« mlado
Bode kmalu razcvetela,
In kot list deklet slovenskih
Bo – »Slovenka« nam slovela!

Zanimivo je, da tudi na prelomu stoletja Slovenke svoje dolžnosti do naroda, po Milkinem mnenju, še vedno niso izpolnjevale tako, kot bi morale. Menila je, da »se splošno slovensko ženstvo še ne zaveda svoje narodnosti, da ravno v ženskih srcih rodoljubje ni še ono pravo, nesebično in vztrajno, marveč večina le ponarejeno ...«. Cilj tako še zdaleč ni dosežen: »Da, tudi med nami drage Slovenke, naj bode dan, ko nastopi dan narodne probuje, oni dan, ko vsaka Slovenka s ponosom poreče: 'Slovenka sem'. Izginejo naj vse osebnosti, in ž njo izgine naj vsaka narodna mlačnost.«⁷⁴ Podobno je ugotavljala tudi Danica (Elvira Dolinar): »Možki spol je tem oziru nekoliko – ne baš veliko – a vendar nekoliko boljši. A naše dame? – joj meni! – človek bi kar mislil, da jih je sram govoriti v svojem materinskem jeziku. [...] Ohrabrite se tedaj Slovenke, govorite slovensko, kjerkoli ste, navadile se boste, da se vam ne bode več jezik zapletal, lomeč svojo materinščino (o ironija!)«⁷⁵

Elvira Dolinar je v članku *Naše ženstvo* izrazila začudenje nad tem, da pisateljci slikajo same »plitve, odurne, brbljave in – prešeštne žene« in dodala: »Uboga Slovenija, gorjé ti, če je tvoje ženstvo res tako, kakor to kažejo tvoji romanopisci! Tako ženstvo ti ne vzgoji nikdar krepkih, značajnih sinov, ki bi ti mogli zagotoviti in vtrditi tvoj obstanek.«⁷⁶

Vendar kritični glasovi do premalo zavednih Slovenk niso potihnili. Navdušenje, ki je spremljalo izid prvih števil *Slovenke*, je vedno bolj izginjalo in revija se je

⁷² Roščin: Bodimo dosledni! Slovenka, 1897, št. 2, str. 2–3.

⁷³ Milka: Rodoljubje in naše ženstvo. Slovenka, 1897, št. 5, str. 6–7.

⁷⁴ Prav tam, 7.

⁷⁵ Po: Danica [=Elvira Dolinar]: Narodna zavest v Slovencih. Slovenka, 1897, št. 10, str. 7–8.

⁷⁶ Danica: Naše ženstvo. Slovenka, 1900, str. 50–52.

znašla v finančnih težavah. Zofka Kveder, ki je v začetku leta 1899 prevzela urejanje *Slovenke*, vendar se ni podpisovala v vlogi urednice, temveč upravnice, je opozorila, da bi predvsem ženske morale podpreti revijo, s tem, ko bi se nanjo naročile:

Moja skromna oseba misli, da je dolžnost, moralna dolžnost vsake zavedne Slovenke, da podpira našo žensko literaturo. Menim, da mi vsak pošten človek pritrdi, da je to prav tako koristno in narodno, kakor nabirati in darovati prispevke za razne spomeniki ali vdeleževati se raznih narodnih plesov in veselic.

Morda poreče kdo, kdo da je smel trditi, da vsaka zavedna Slovenka, ki ni naročena na naš list, ne razume ali noče razumeti svojih dolžnosti napram svojemu narodu. Jaz pa sem o tem uverjena in z menoj vsak pametno misleč rodoljub. Tu ni za reklamo kacega trgovinskega podjetja, tu je za ugled našega ženstva. Tristo in sedem naročnic med vsem našim ženstvom, to je jasen dokaz, kako hladno je isto kljub vsem napitnicam in govorom, s katerimi se pri besedah in veselicah hvali njihova požrtvovalnost in navdušenost.⁷⁷

Boju za naročnice se je z argumentom *Slovenkine* vloge pri krepitvi narodne zavesti, pridružil tudi profesor Fran Ilešič, ki se je leta 1900 v *Slovenki* oglasil z besedami: »Zgodilo pa se je to le: Slovenka je imela 'Slovenko' naročeno; nje ženin Slovenec ji to odsvetuje, češ, naj bere nemški, da bo imela pristop v višje družbe. To je škandal in omejenost, ki sramoti ... Taki »narodnjaki« ne odgajajo ženstva.«⁷⁸

Minka Govekar, ki se je podpisala kot Mila Dobova, je v letniku 1901 v članku o Slovenskem splošnem ženskem društvu poudarila, da je situacija skrb vzbujajoča:

»Ako se množi reakcionarno ženstvo, se množé tudi reakcionarne stranke, s tem pa se utrjuje tudi napredku sovražni politični sistem. Grehi proti ženstvu se tako maščujejo nad vsem narodom. Posledica dosedanjega zanemarjenega našega ženstva, sad nebržnosti moštva napram ženstvu je tudi sedanje sramotno nemškutarjenje, ki ima svoje močne korenine tudi mej najinteligentnejšim ženstvom, dá, celó mej našimi paradnimi 'prvakinjami'.«⁷⁹

Zanimivo je, da je Minka Govekar tudi potrebo po ustanovitvi Slovenskega splošnega ženskega društva utemeljevala z narodnim napredkom: »V prvi vrsti pa naj postane vsaka žena in dekle, kateri je le malo pri srcu napredek slovenskega naroda, član tega prekoristnega društva, ki naj bi mu darovali zavedni Slovenci tudi potrebnih leposlovnih in znanstvenih knjig ter časopisov, po katerih bodo gotovo z veseljem segale Slovenke.«⁸⁰

Sklep

Na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja še ni opaziti tesnega prepletanje nacionalizma in feminizma, saj se slednji kot gibanje za pravice žensk začne profilirati šele ob koncu stoletja. Ta pojav je značilen za večino slovanskih narodov v

⁷⁷ Slovenka, 1899, 95.

⁷⁸ Fran Ilešič: Četvero poglavij o ženski. Slovenka, 1900, str. 100–101.

⁷⁹ Mila Dobova: Slovensko splošno žensko društvo. Slovenka, 1900, str. 90–91.

⁸⁰ Prav tam.

habsburški monarhiji, ki so po letu 1848 začeli odločneje zahtevati svoje pravice. Svojo narodno identiteto so utemeljevali s Herderjevo tezo o narodu kot produktu narave, ki ima prirojeno pravico, da se razvija in konstituira z lastnim jezikom in kulturo, medtem ko je država umeten fenomen in je zato zatiranje naroda zločin proti človeškosti. Pomembno mesto je v Herderjevem konceptu predstavljala književnost, zato so se prav v tem obdobju pojavile pisateljice, ki so svojo ustvarjalnost utemeljevale kot prispevek k narodnemu razvoju.

Zgodovinarke, ki so raziskovale prepletanje nacionalizma in feminizma pri slovanskih narodih v habsburški monarhiji, si tudi pri posameznih narodih niso enotne, ali je nacionalno gibanje predstavljalo oviro ali spodbudo ženskemu emancipacijskemu gibanju. O slovenskem ženskem gibanju je v tem smislu podala svoj pogled Vlasta Jalušič:

Nastanek modernega ženskega gibanja v Sloveniji je močno povezan s krizo avstroogrske monarhije in s skupnimi političnimi aspiracijami južnoslovanskega dela monarhije. Kljub temu je mogoče trditi, da se ženska gibanja in skupine vse do devetdesetih let 20. stoletja niso uspeli izviti iz skupnega slovenskega kulturnega in nacionalnega jedra in razviti avtonomne emancipacijske politične strategije. Od modernih meščanskih revolucij naprej so se ženska emancipacijska gibanja vezala na politični prostor nacionalne države, saj je tu nastajal konsenz o človekovih in političnih pravicah in o državljanstvu kot političnem in socialnem statusu v okviru nacionalne ekonomije. Za regijo, v katero sodi Slovenija, lahko rečemo, da so ženska gibanja, s številnimi ženskimi gibanji tako imenovanega »tretjega« sveta vred, dolgo delila svojevrstno kolonialno in postkolonialno usodo, da so ostala ujeta v kulturno nacionalno gibanje in da so nekako zgolj spremljala »narodovo« usodo in v tem okviru delovala kot element nacionalne emancipacijske strategije.⁸¹

Njenim mislim so podobne teze, ki jih je postavila avstrijska zgodovinarica Martina Marowetz, ki se je v svoji raziskavi posvetila začetkom ženskega tiska na Slovenskem v obdobju habsburške monarhije in pri tem ugotovila, da so bila emancipacijska stremeljenja žensk vselej v senci narodnega gibanja:

Dokler ni bilo razčiščeno vprašanje o narodni neodvisnosti, so igrali žensko vprašanje, žensko gibanje ali emancipacija prej podrejeno vlogo, saj so bile tudi ženske pozvane, da se zavzamejo v prvi vrsti za neodvisnost in združitev vseh Slovencev in Slovenk na področjih, kjer živijo. To so tudi storile v upanju, da se bo s politično enakopravnostjo Slovencev in Slovenk v habsburški monarhiji izboljšal tudi njihov položaj. Toda njihova upanja se niso uresničila in njihova zahteva po enakem položaju za ženske je propadla.⁸²

Gibanje za narodni prepoved bilo za Slovenke spodbudno, ker jim je sploh omogočilo vstop v javnost. Vendar je bila, kot razkriva diskurzivna analiza člankov in nekaterih leposlovnih besedil, že od vsega začetka vloga žensk kot podpornic moških v narodnostnem boju natančno predpisana in so jo Slovenke nereflektirano prevzele, ne da bi pri tem kot Čehinje hkrati tudi glasno izrazile svoje emancipacijske zahteve. Nobena izmed slovenskih predstavnic ženskega gibanja te dobe ni

⁸¹ Po: Vlasta Jalušič: *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: Založba / *cf, 2002, str. 19–20.

⁸² Martina Morawetz: *Frauenpresse in Slowenien zur Zeit der Habsburger Monarchie*. V: Heindl, n.d., 219–239, tukaj 220.

izrazila ali pokazala želje po političnem udejstvovanju, kakor denimo na Poljskem Maria Dułębianka, ki je leta 1907 kandidirala za poslanko in je jasno povedala, da žensko vprašanje ni politično vprašanje drugega reda ali ločeno od preostalih ter je odločno zavrnila nacionalni antifeminizem.

Navdušenju, da so ženske postale po revolucionarnem letu 1848 del narodnega gibanja, je potrebno zoperstaviti misel, da je prav nacionalizem s poudarjanjem materinske in vzgojiteljske naloge žensk, še bolj utrdil spolne vloge ali kakor ugotavlja Natali Stegman: »Analiza sodelovanja ženskih elit pri narodnih razmejitvenih strategijah na zunaj in proces homogenizacije na znotraj implicira ponoven pogled na ženska gibanja. Tako se ženske ne izkažejo več v prvi vrsti kot borke za svoje pravice, ki so jim bile po krivici kratene, temveč kot soarhitektke narodnih hierarhičnih vzorcev.«⁸³

Narodno gibanje se za Slovenke razkriva kot pozitivna izkušnja v tem, da je spodbudilo žensko literarno ustvarjalnost, odprlo možnost razpravljanja o vlogi ženske in s težnjo po vključitvi žensk v narodno emancipacijske strategije omogočilo nastanek revije *Slovenka*, ki se je izoblikovala na prelomu stoletja v prostor, v katerem so ženske lahko izrazile feministične zahteve (po izobraževanju, drugačni materinski vlogi, pravici do nadzora lastnega telesa idr.) in o njih razpravljale. Nespregljivo pa ob tem ostaja dejstvo, da v raziskovanem obdobju niso doživele uresničitve nobene od svojih zahtev.

SUMMARY

Slovene Women and the National Movement in Slovene Printed Mass Media in the 19th Century

Katja Mihurko Poniž

The essay examines the development of a discourse in Slovene newspapers and magazines about the role of women in the national renaissance during the period following the March Revolution. Initially taking part in the discourse solely as authors of literary works, in the 1880s a growing number of female authors started to emphasize that the development of the nation was closely connected with the degree of women's education; this was also one of the most crucial feminist issues of the 19th century. Not yet touching upon the women's question the voices of these first female authors were those of the nationally-conscious daughters of the nation wishing to contribute to the Slovene national movement. The national movement represented one of the stops on women's way to equality. With the help of those lettered fellow countrymen who were able to recognize the women's question as one of the key issues of that period such articles and literary works, written by women, enabled them to express certain feminist issues. Since this was the period in which politically organized women's activities were not yet allowed this was by no means negligible.

Their entrance into the public domain was closely connected with the specific situation of the Slovene nation in that period. Since it had not been until the Spring of Nations that Slovenes started to voice their national and political demands in the 19th and in the first half of the 20th centuries Slovene women always emphasized, along with their gender, their national consciousness.

⁸³ Po: Natali Stegmann: *Polnische Feministinnen im galizischen Machtgefüge der 1890er Jahre bis 1914*. V: Heindl, n.d., 219–239.

In the historic year of 1848 newspapers and magazines started to publish articles in which the withdrawal from “women’s” anonymity was linked with their love for their nation.

The actual entrance of women into the public discourse on national issues thus first took place in the field of literature. Male authors such as, for example, Lovro Toman, who were followed by female ones (Josipina Turnograjska, Milica Žvegelj, and Luiza Pesjak), were the first to mention the role of women in the national movement. Alongside these appeals for the national cause, written in literary form, there were also discussions about the role of women as representatives of the oppressed nation, which were penned by Radoslav Razlag, Janko Pajk, Fran Celestin, and several anonymous authors. Marija Skrinjar and Marica Nadlišek Bartol appeared on the scene at the end of the 1880s, shortly followed by Ljudmila Roblek, Minka Govekar, and Marija Adamič. At the turn of the century, the national affiliation of Slovene women became a frequent topic in articles printed in the *Slovenka* magazine (1897-1902).

Since the women’s movement had not started to consolidate until the end of the 19th century in the first half of that century feminist issues were not closely intertwined with nationalism. It is beyond doubt that the national movement enabled Slovene women to actually appear in public. Yet an analysis of their articles and certain literary products reveals that the role of women as champions of men in the struggle for national recognition had been precisely defined since the very beginning. Without trying to voice loudly their demands for emancipation Slovene women adopted it quite uncritically.

Although it is true that after the revolutionary year of 1848 women became part of the national movement it is also true that by placing great emphasis on women as mothers and educators nationalism had cemented sexual roles even more firmly.

The national movement was certainly a positive experience for Slovene women. It stimulated their literary production, created opportunities for the discourse on the general role of women and, after women had been included in the demands for national recognition, enabled the foundation of *Slovenka*. Appearing at the end of the 19th century, this magazine created space in which women could express their feminist claims such as education, a different maternal role, and the right to control their own body, among others, and were able to discuss them publicly. Yet it should not be overlooked that in the period in question they had been unable to realize any of these claims.